

NAGY ÁRON

Budapest vallásföldrajza (1813–1949, 2001)

A vizsgált korszakban a történelmi hagyományoknak megfelelően a római katolikus népesség dominanciája határozta meg Budapest felekezeti megoszlását. A 19. század első felében Pest, Buda és Óbuda összlakosságának több mint 80 százaléka római katolikus felekezetű volt. (A 19. század első felének vallásföldrajzi viszonyairól a római katolikus plébániák területén élőket összeíró sematizmusok szolgáltatnak forrást.) Ez annak tükrében, hogy Magyarországon a katolikus vallás jogilag 1791-ig, gyakorlatilag 1848-ig államvallásnak számított, nem meglepő. 1869 és 1900 között, a hivatalos statisztikák alapján jól kirajzolódik egy hosszú távú tendencia, a római katolikus népesség arányának viszonylag gyors csökkenése. Ennek következtében kétharmad alá csökkent a római katolikus vallásúak aránya Budapest össznépességéhez viszonyítva. Az ezt követő harminc évet a felekezeti megoszlás szempontjából viszonylagos stagnálás jellemezte, 1900 és 1930 között körülbelül 60 százaléknyi római katolikus élt a fővárosban. A második világháború idejére ismét megnőtt a római katolikus vallásúak aránya, a világháborút követő időszakban pedig újra elérte a kétharmadot.

A kisebb területi bontásokat vizsgálva az látható, hogy Buda hat városrésze közül a Várban, a Krisztinavárosban, a Vizivárosban és az Országúton a 19. század közepéig szinte kizárólag római katolikus vallású népesség lakott, számarányuk végig jóval meghaladta a 90 százalékot. Buda déli részén a Tabánban, illetve az északi területén, Újlakon már valamivel nagyobb arányt képviseltek a más vallásúak, ám a római katolikusok ebben a két városrészben is legalább 80 százalék feletti arány-

ban voltak jelen a jelzett években. A Tabánban az 1840-es évek végéig a görögkeleti rácok, majd utána a zsidók népességtömrölése mondható a többi budai városrészhez képest viszonylag jelentős mértékűnek, míg Újlakon szintén a zsidóság volt az elem, amely valamelyest csökkentette a római katolikusok dominanciáját. Óbuda azonban kivételt jelentett a szinte teljesen homogén, római katolikusok által lakott budai területek sorából. A 19. század elején a lakosság majdnem fele más vallású volt, elsősorban izraelita. Itt a római katolikusok aránya csak a század közepére érte el a kétharmadot. A 19. század közepéig a pesti városrészeket is beleszámítva, sehol nem volt ilyen alacsony a római katolikusok aránya az össznépességhez viszonyítva.

A pesti oldalon a Belvárosban és a Ferencvárosban a 19. század első felében a római katolikus népesség aránya végig azonos mértékű, 90 százalék körül mozgott. Ezzel szemben, a Lipótvárosban, a Terézvárosban és a Józsefvárosban jelentősen csökkent részesedésük az összlakosságból, elsősorban a zsidóság betelepülése miatt. A Terézvárosban, a többi városrészhez képest, már a 19. század elején is viszonylag alacsony, 80 százalék alatt volt a római katolikusok arányszáma. Ez az érték folyamatosan csökkent, aminek az lett az eredménye, hogy a korszak végén már csak a lakosság alig több mint fele vallotta magát római katolikusnak. Terézváros esetében a század második feléből további részletező statisztika is ismeretes, amely a városrészt egy a Belváros-hoz közeli belső, és egy külső területre osztja. A két városrészben közel ugyanannyian éltek, viszont a római katolikusok kétharmada a külső részen lakott, és csak egyharmaduk lakóhelye feküdt a belső területen. Ebből már következik, hogy Terézváros belső részén a római katolikusok kisebbségbe szorultak. Nemhogy az ott élő népesség felét nem tették ki, de részarányuk az egyharmadot sem sokkal haladta meg.

A második világháborúval járó óriási mértékű embervesztés következtében 1949-re újra mindegyik kerületben abszolút többségbe kerültek a katolikusok, mivel a holokauszt miatt annyira lecsökkent a lipótvárosi, terézvárosi és erzsébetvárosi zsidóság részaránya, hogy a katolikus elem súlya újra meghaladta az 50 százalékot ezekben a kerületekben.¹

¹ Az 1949. évi népszámlálás vallásra vonatkozó kerületi szintű statisztikáit a KSH külső raktárából Bédi Károly bocsátotta rendelkezésemre.

Az izraelita vallású népesség a holokausztig a római katolikus után a második legnépesebb felekezetnek számított Budapesten. A zsidóság száma a 19. század elején még nem érte el a 10 ezret és arányuk is 10 százalék alatt maradt Pesten, Budán és Óbudán együttvéve. Ezután rohamos növekedésnek indult lélekszámuk, így a 20. század elejére több mint 200 ezer izraelita vallású lakott Budapesten, azaz a lakosság majdnem egynegyede vallási szempontból a zsidósághoz tartozott. Az össznéességben képviselt arányuk már a századfordulótól némileg csökkent, míg abszolút számuk demográfiai okok és a kikeresztelkedések miatt 1920 után nem növekedett tovább. 1941-ben már 200 ezernél kevesebben voltak, 1949-ben pedig a 100 ezret sem érte el azok száma, akik izraelita vallásúnak mondták magukat, részarányuk pedig a 19. század eleji értékre, azaz 10 százalék alá esett vissza.

A zsidóság területi megoszlásának részletesebb elemzése során, a 19. század első felének egyházi sematizmusait vizsgálva, rögtön szembeötlő kirívóan magas óbudai részesedésük: a korszak elején Óbuda népességének közel fele zsidó. Ennek a magas arányszámnak az oka a 18. századra nyúlik vissza. Amíg 1686 után egészen II. József koráig a zsidók letelepedését az önkormányzat megtiltotta a szabad királyi város címmel rendelkező Budán és Pesten, addig Óbudán, amely a Zichy család kezén volt, a zsidók védeltséget élveztek. A védeltség azután is megmaradt, hogy a terület a 18. század második felében a Kamara birtokába került. Ennek köszönhetően a zsidók, akik kevés kivételtől eltekintve nem tudtak megtelepedni Budán és Pesten, Óbudát választották. Részükről ez azért is kedvező döntésnek tűnt, mivel a kamarai védeltséggel olyan kiváltság járt, mellyel többek között a szabad királyi városokban is szabadon kereskedhettek, minek következtében könnyedén be tudtak kapcsolódni Buda és Pest kereskedelmi életébe. Ez az állapot még akkor is jelentősen meghatározta a zsidóság területi elkülönülését a Duna jobbparton, amikor elvileg már II. József rendelete óta nem voltak teljesen kizárva Budáról. Azonban a városi tanács meg tudta gátolni a zsidóság nagymértékű letelepedését, ráadásul a korszak kezdetére Buda kereskedelmi jelentősége egyre inkább csökkenni kezdett Pesthez képest. Emiatt viszonylag jelentős arányban csak a Tabánban és Új-lakon volt jelen a zsidóság, ahova még főleg II. József alatt költöztek be. 1840-től, amikortól engedélyezték a zsidóság bányavárosokon kívüli

szabad letelepedését, már a városi tanácsok sem tudták megakadályozni a szabad mozgásukat és lakhatásukat. Óbudán arányszámuk egyharmad alá csökkent, miután egyre nagyobb hányaduk költözött át Pestre. Ugyanez mondható el az újlaki zsidóságról is.

Budával ellentétben az egyre dinamikusabban fejlődő Pest szerepe a zsidóság szempontjából 1840 után értékelődött fel, noha Pest egyes városrészeiben már korábban is jelentős arányban képviseltették magukat. Pest városában szintén II. József rendelete biztosította a zsidók állandó letelepedési lehetőségét, amit az itteni városi tanács azonban egy ideig igyekezett minimális mértékűre szorítani. Az 1790-es évek elején körülbelül 500 zsidó élt Pesten, majd számuk a megnehezített letelepedési körülmények ellenére fokozatosan emelkedett. Mivel erre az időszakra a Belváros már gyakorlatilag telítődött, így az újonnan érkező zsidóság az ekkor kiépülő Terézvárosban és Lipótvárosban talált helyet magának. E két városrészben az addig sem alacsony részarányuk, a már említett szabad letelepedés hatására 1840-től látványosan megnőtt. A zsidóság nagymértékű népességkoncentrációja miatt Zsidóvárosnak is nevezett Terézvárosban az összlakosság több mint egyharmadát tették ki. A Lipótvárosban is minden harmadik lakos izraelita vallású volt a 19. század közepén. A többi pesti városrész közül a Belvárosban, Józsefvárosban és Ferencvárosban elenyésző mértékben képviselték magukat. Terézváros esetében, mint ismert, rendelkezünk területileg részletezőbb adatokkal is. Ez alapján a római katolikus népességnél tett megállapítás ellenkezőjét mondhatjuk el. A zsidóság letelepedése szempontjából a városrész belső területe számított jóval hangsúlyosabbnak. Itt élt a terézvárosi zsidók háromnegyede és az össznépességben képviselt arányuk is jóval meghaladta az 50 százalékot. Ellenben a külső részen, ahol egynegyedük lakott, az össznépességhez viszonyított arányuk alig haladta meg a 15 százalékot.

Budapesten a vizsgált időszakban az 1920-as népszámlálás során valották legtöbben izraelitának magukat, 1920 után számuk folyamatosan csökkent. 1941-ben a felekezeti megoszlást erőteljesen módosító áttéréseket már jóval kevésbé az önkéntes asszimiláció ösztönözte, mint a növekvő antiszemitizmus és a zsidótörvények elleni kényszerű védekezés. A második világháborút követően 1949-ben, kizárólag a felekezeti statisztikát figyelembe véve, a kerületekben átlagosan felére csökkent az iz-

raelita vallású lakosok száma a második világháború elején rögzíthető képeket. Számszerűleg a legnagyobb embervesztés azokat a kerületeket érte, ahol korábban a legtöbb zsidó lakott. Mindezek ellenére az Erzsébetvárost még 1949-ben is egynegyedrészt izraelita felekezetűek lakták és a Lipótvárosban is arányuk meghaladta az egyötödöt, a Terézvárosban pedig majdnem elérte azt. E három városrészen kívül viszont már nem volt olyan kerület, ahol túllépték volna a 10 százalékot.

A török kiűzése után a katolikusokon kívül más vallásúak törvényesen nem telepedhettek le sem Budán, sem Pesten, azaz a zsidókhoz hasonlóan mind a lutheránusok (evangélikusok), mind a kálvinisták (reformátusok) a két várostól távontartandónak számítottak. 1791-től azonban mindkét protestáns felekezet bevett vallássá vált, így ekkortól már hivatalosan nem gördíthettek akadályt letelepedésük elé. Mindezek ellenére a 19. század első felében nagyon kevés református élt az ikervárosban, a század elején alig több mint 500 reformátusról tudunk, ami a három város összlakosságának még 1 százalékát sem jelentette. Az 1850-es években a sematizmusok becsült adatai alapján a Duna jobbparton még mindig az ezret sem érte el a számuk, és az összlakossághoz viszonyítva a Duna balpartján is csekély mértékben voltak jelen. A következő évtizedek folyamán számuk lassan nőtt, 1869-ben Pesten már biztosan 10 ezer református élt, ami az összlakosság 5 százalékát jelentette, és Budán is meghaladta számuk a 2 ezret.

Ekkor még a két nagy protestáns vallás közül az evangélikusok számáltak több hívet, ám 1880-tól a reformátusok kerültek többségbe. 1920-ra számuk gyakorlatilag elérte a 100 ezret, így Budapest lakosságának egytizedét tették ki. A felekezet híveinek száma ezután is gyarapodott, a második világháború elején már több mint 150 ezer reformátust regisztráltak, s ezt a folyamatot a második világháború sem törte meg. Az 1949-es népszámlálás szerint a négy nagy felekezet közül egyedül a reformátusok száma nem csökkent le 1941-hez képest. A vizsgált időszak végére részarányuk elérte a 15 százalékot, ami azt jelentette, hogy a római katolikusok mögött a második legnépesebb felekezethez tartozónak mondhatták magukat Budapesten.

A részletesebb területi felosztás alapján elmondható, hogy a 19. század közepéig a Duna jobbpartján nem akadt olyan városrész, ahol a reformátusok össznépességhez viszonyított aránya említésre méltó lett volna.

A részarányok tekintetében már az 1 százalék is komoly választóvonalnak számított, amit tartósan csak Óbudán tudott meghaladni a református népesség. Ez azt jelenti, hogy az 1800-as évek első felében a jobbparti oldalon élő reformátusok nagyjából fele-kétharmada Óbudán élt, ahol a református egyházi élet folytonossága Buda visszafoglalása után sem szakadt meg. Ehhez azonban azt is hozzá kell fűzni, hogy 1796-ig gyülekezeti szempontból a budai és a pesti reformátusok is az óbudai református egyházhoz tartoztak. A pesti városrészekben ugyan nagyobb súlyt képviselt a református lakosság, ám az 5 százalékos részarányt sehol sem érte el. 1869-ben mind a Belvárosban, mind a Ferencvárosban már közel minden tizedik lakó reformátusnak mondhatta magát. Első pesti templomuk, melynek építése 1830-ban fejeződött be, éppen a két városrész határán, a mai Kálvin téren (egykori Széna téren) található.

Száz évvel később, 1930-ban az összlakossághoz viszonyított részarányuk már szinte minden kerületben csaknem elérte vagy meghaladta az egytizedet. A legnagyobb arányban a X. kerületben képviseltették magukat, és azokban a kerületekben volt viszonylag nagy a súlyuk, melyek Budapest külső részeire is kinyúltak, ami erősíti azt a feltételezést, hogy nagy tömegben a fokozott iparosítás vonzotta őket a fővárosba. 1949-re az akkori tizennégy kerületből hatban (I., VII., VIII., IX., X., XIII.) csökkent le a reformátusok lélekszáma 1941-hez képest. Össznépességhez viszonyított részarányuk viszont továbbra is minden kerületben nőtt, a kerületek felében meghaladta a 15 százalékot.

A korszak elején nemcsak a reformátusok, hanem az evangélikusok is csekély mértékben részesedtek Pest, Buda és Óbuda összlakosságából. A sematizmusok szerint a 19. század elején lélekszámuk alig haladta meg az ezret és csak 1850 után lépték át az 5 ezres határt. Ha azonban összevetjük ezeket az adatokat a reformátusokra vonatkozó hasonló statisztikával, az is észrevehető, hogy ebben az időszakban az evangélikus számított jelentősebb protestáns felekezetnek. Az evangélikusok száma és össznépességhez viszonyított aránya, ugyanúgy mint a reformátusoké, folyamatosan nőtt. 1869-ben már a 15 ezerhez közelített és részarányuk meghaladta az 5 százalékot. Térvesztésük ezután figyelhető meg, amiben demográfiai okok, elsősorban a Budapestre bevándorlók felekezeti összetétele, s abban az evangélikusok kisebb súlya mellett az etnikai viszonyok változásait kell kiemelni. A korszak elején a protes-

táns vallásúaknál a nemzetiségi különbség felekezeti szempontból is választóvonalat jelentett. Amíg a református egyház csaknem kizárólag magyarnak számított, addig az evangélikus hitet nagyjából a szlovákok és a németek vallották. A pesti evangélikus közösségben csak az 1830-es években alakult ki a magyar nyelvű gyülekezet. Az evangélikus népesség tehát elsősorban a nem magyar nemzetiségűek köréből biztosította utánpótlását. A 19. század második felétől egyre erőteljesebb ütemű magyarosodás mind a német, mind a szlovák ajkúakat érintette, azaz a nemzetiségi arányszámok változása, eltolódása a magyar felé, ebben az esetben az evangélikusok arányának visszaszorulását is jelentette, noha lélekszámuk és az össznépességben képviselt arányuk még 1869 után is emelkedett, ám korántsem olyan mértékben, mint a reformátusoké. 1880-ra már abszolút számuk és ebből következően részarányuk is elmaradt a másik protestáns felekezettől. Míg a reformátusoknál az egész korszakon átívelő dinamikus növekedést tapasztalhatunk, mind abszolút számukat, mind arányszámukat tekintve, addig az evangélikusoknál a korszak elejétől tartó valamivel kisebb mértékű gyarapodás a századfordulóra határozottan megtorpan. Ez azt jelenti, hogy míg a 19. század folyamán közel azonos súlyt képvisel a két protestáns felekezet, addig a második világháború után már csak harmadannyi evangélikus élt Budapesten, mint református.

Az 1800-as évek elején az evangélikusok száma főleg a jobbparti városrészen volt igen csekély, a század közepéig nem érte el a 400-at, arányuk az össznépességben 1 százalék alatt maradt. Budán csupán a századfordulóra haladta meg az evangélikusok lélekszáma az ötezret és aránya az 5 százalékot. Pesten a korszak elején ezer körüli evangélikus élt, abszolút számuk az első hivatalos népszámláláskor érte a 10 ezret, 1880-ban a pesti össznépesség 6 százaléka evangélikus vallású volt. Ezt követően azonban a lakosság egyre kisebb hányada tartozott Pesten az evangélikus felekezethez. A 19. század első felében a Belvárosban, Lipótvárosban és a Terézvárosban koncentráltak (az evangélikusok legelső temploma is e három városrész határán, a mai Deák téren állt már 1808-tól), különösen a lipótvárosi evangélikusok részaránya figyelemre méltó, hiszen az 1830–40-es években a városrész lakosságának közel egytizedét tették ki. 1869-ből a részletezőbb terézvárosi adatsorok a római katolikusok és az izraeliták esetében már mutatták, hogy mind a fe-

lekezet híveinek megoszlását, mind a népességhez viszonyított részarányokat tekintve jelentős különbség volt a belső és a külső rész között. Az evangélikus népesség területi elhelyezkedésében megfigyelhető, hogy hasonlóan a római katolikusokhoz, közel kétharmaduk a külső, míg valamivel több mint egyharmaduk a belső városrészben koncentrált.

Az evangélikusok súlyának csökkenését a katolikusok és a reformátusokkal ellentétben a második világháború sem állította meg, csak két kerületnél (V, VII.) mutatható ki arányszám-növekedés. A századforduló után megfigyelt tendencia a század közepén sem változott, azaz az összlakosságot tekintve az evangélikusok általában a budai kerületekben képviseltek valamivel jelentősebb súlyt.

A 2001-es népszámlálási kérdőív több mint ötven év eltelte után ismét tartalmazta a vallásra, hitfelekezetre vonatkozó kérdést. Ennek köszönhetően 1949 után első alkalommal az elviekben legmegbízhatóbb statisztikai forrásból is képet kaphattunk a magyar lakosság, azon belül Budapest népességének vallási hovatartozásáról. Az adatokból látható az államszocializmus erőszakosan szekularizált világának, vallás- és egyházellenes politikájának a mai társadalomra gyakorolt hatása. Amíg 1949-ben az akkori tizennégy kerületből álló Budapest lakosainak mindössze fél százaléká, alig több mint ötezer ember sorolta magát a felekezeten kívüliek kategóriájába, addig mára a jelenlegi Budapesten élőknek közel 20 százaléka deklaráltan nem tartozik semmilyen egyházhoz vagy vallási felekezethez és további több mint 15 százaléka nem kívánt élni választási jogával. Azaz a budapestiek csupán kétharmadáról mondható biztosan, hogy valamely egyházhoz, illetve valláshoz kötődnek. Budapesten belül, kerületi szinten az egyházhoz tartozók arányában jelentős eltéréseket nem fedezhetünk fel. A huszonhárom kerület közül leginkább az I. kerület lakosaira jellemző, hogy valamely egyházhoz tartozónak mondták magukat (71,9%), ám az országos átlagot ez az érték is csak megközelíti. A fővárosi átlaghoz képest viszonylag magas a vallásos népesség aránya a környező másik két budai kerületben (II. kerület: 68,9%, XII. kerület: 68,9%), illetve a Belvárosban (V. kerület: 68,6%). Az okok közül elsősorban az idősebb korcsoportok felülreprezentáltságát lehet kiemelni, illetve nagy valószínűséggel a polgári tradíciók erősebb hatása eredményez a többi kerülethez képest nagyobb fokú vallásosságot. A valláshoz tartozás legalacsonyabb értékei a rendszerváltozás előtti ún.

munkáskerületeknél tapasztalhatók. Így Újpest (IV. kerület: 59%), Csepel (XXI. kerület: 59,7%), Kőbánya (X. kerület: 59,6%) és Angyalföld (XIII. kerület: 60,1%) lakóinak kétötöde nem tartozik semmilyen felekezetbe. Ez alapján mondhatjuk, hogy a szocializmus ateista világnézetére az itt élők bizonyultak a legfogékonyabbnak.

Felhasznált források és irodalom

Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Budapest története III. Szerk. Kosáry Domokos. Bp. 1975.

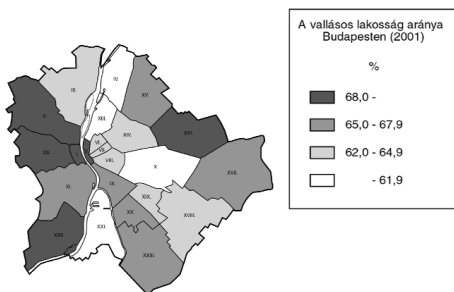
Kőrösi József: Pest, szabad királyi város, az 1870-dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Sz. k. Pestvárosa Statisztikai Hivatalának Közleményei IV. Pest. 1871.

Kőrösi József: Pest városa népességének évenkénti kimutatása 1813–1857-ig. In: Pestvárosi Statisztikai Évkönyv. I. évfolyam. Szerk. Kőrösi József. Pest. 1873. 1–8.

Kőrösi József: Buda és Óbuda városa népességének évenkénti kimutatása 1813-tól 1857-ig. In: Budapest Székesfőváros Statisztikai Havi Füzetei. IX. évfolyam. 96. szám. 1881. 131–137.

Thirring Gusztáv: Budapest főváros demográfiai és társadalmi tagozódásának fejlődése az utolsó 50 évben. In: Statisztikai Közlemények 70. kötet. 3. szám. Bp. 1935. 3–56.

2001. évi népszámlálás. 6. Területi adatok. 6.1. Budapest. II. kötet. Bp. 2002. 626.

A vallásos lakosság százalékos aránya 2001-ben (Nagy Áron)